

УДК 274 (477) : 2 - 67

Юрій Вільховий, Павло Міхневич

Процеси інституалізації та міжконфесійні зв'язки в українському протестантизмі наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Розкрито сутність процесів інституалізації, а також характер міжконфесійних зв'язків у середовищі українських протестантських об'єднань наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. На основі комплексного аналізу документів, богословської літератури, праць радянських і сучасних дослідників досліджено діяльність церков євангельських християн-баптистів і християн віри євангельської (п'ятидесятників) у перше пострадянське десятиліття. Дослідники визначають характер динаміки розвитку зазначених конфесій та засади, на яких український протестантизм увійшов у нове тисячоліття.

Ключові слова: протестантизм, релігійні громади, віруючі, пресвітери, християнські цінності, церква ЄХБ, церква ХВС, етноконфесійна політика, деномінації, місіонерство, релігійні конфлікти, релігійна свобода, харизматичні церкви, євангелізація, релігійні об'єднання

Yuri Vilkhoviy, Pavlo Mikhnevich

The processes of institutionalization and inter-confessional relations in Ukrainian Protestantism (the end of 20th - the beginning of 21st century)

The essence of the process of institutionalization and the nature of inter-confessional relations among the Ukrainian Protestant associations (late 20th - early 21st century) are revealed. Based on a comprehensive analysis of documents, theological literature, works of Soviet and modern researchers' activities of Churches of Evangelical Christians-Baptists and Evangelical Christians (Pentecostals) in the first post-Soviet decade are studied. Researchers determine the nature of the dynamics of development of these confessions and principles on which the Ukrainian Protestantism entered the new millennium.

Keywords: Protestantism, religious communities, believers, elders, Christian values, Baptist church, Pentecostal church, ethno-confessional politics, denomination, missionary work, religious conflicts, religious freedom, charismatic churches, evangelization, religious associations

У наш час, коли у державі і суспільстві широко відзначається 500-річчя Європейської Реформації, проблеми розвитку сучасного українського протестантизму набувають особливого значення для дослідників. Особливо гострою ця проблема постає у контексті становлення в Україні громадянського суспільства, громадянської релігії, подолання міжконфесійної напруженості і конфліктів.

У нашій статті ми спробуємо окреслити загальні тенденції розвитку українського протестантизму наприкінці ХХ століття на прикладі церков євангельських християн, баптистів і п'ятидесятників. Особливий акцент ми зробимо на процесах інституалізації та міжконфесійних зв'язках названих релігійних об'єднань.

Питаннями розвитку сучасного протестантизму займається велика кількість науковців. Серед них слід особливо виділити праці В. Любащенко [15], Н. Белікової [3], О. Назаркіної [17; 18], В. Єленського [9], П. Яроцького [30], Ю. Решетнікова [24], С. Саннікова [24], А. Колодного [10], М. Заковича [10], Л. Филипович [28], О. Уткіна [27], О. Шуби [29], М. Бабія [1], В. Климова [14], Г. Біддула [4], С. Свистунова [25], П. Калашника [13]. Варто зауважити, що окремі дослідники розглядають протестантизм критично, виділяючи при цьому негативні фактори його впливу на українську православну традицію. У цьому плані на увагу заслуговують роботи Г. Надтоки [16] та С. Сьоміна [26].

Комплексний аналіз архівних матеріалів, богословської літератури, праць радянської і сучасної історіографії переконливо свідчить, що окремі протестантські конфесії (ЄХБ, АСД, ХЄВ і ХВЄ) уже з 1940-х рр. мали церковні структури в Україні. Тобто перехід від деномінаційного до церковного статусу розпочався набагато раніше, ніж в 1990-х рр. У 1990-х рр. процеси інституалізації лише посилилися, охоплюючи дедалі більше протестантських конфесій.

Упродовж 1990-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. розширились можливості співробітництва євангельських конфесій з спільнотами інших конфесій та між собою. Активні та різносторонні контакти, налагоджені баптистськими та п'ятидесятницькими релігійними організаціями, у даний період були спрямовані і на співпрацю із одновірцями з-за кордону, а також на налагодження міжконфесійних зв'язків в Україні.

Міжнародні зв'язки євангельських церков розвивались особливо динамічно завдяки послідовно втілюваній демократичній політиці української держави щодо релігії та церкви. Зміни до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», впроваджені у січні 1994 р., дозволили впорядкувати облік та діяльність представників зарубіжних релігійних організацій в нашій країні, завдяки чому

з'явилась можливість визначити масштаби та головні риси міжнародного співробітництва протестантських церков.

За даними Державного комітету України у справах релігій, найбільші євангельські об'єднання – Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів та Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської (п'ятидесятників) – протягом досліджуваного періоду налагодили стосунки з одновірцями із 22 країн світу [21, с. 26]. При цьому слід зазначити, що найінтенсивніше формувались зв'язки із церквами США: понад 80 відсотків всіх запрошень іноземців, що офіційно здійснювались українськими релігійними організаціями, зокрема, у першій половині 1997 р. стосувались представників саме цієї країни. А крім цього також – Німеччини, Канади, Великої Британії, Фінляндії, Швеції тощо [21, с. 29].

Хоча налагодження міжнародних зв'язків у різній мірі характерне для всіх релігійних напрямків, статистичні дані стосовно кількості іноземних громадян, які запрошувались в Україну, підтверджують, що для протестантських конфесій ця діяльність має особливе значення [17, с. 69–73]. Саме нові течії (Церква Христова, Церква Божа України та Церкви Повного Євангелія), для яких на початку їх становлення в Україні була важливою підтримка іноземних релігійних організацій, поступово звузили свої контакти з представниками зарубіжних центрів та місій і характер їх співпраці змінився. Особливо це стосується повноєвангельських громад, у яких кількість запрошень за період з 1994 по 2000 рр. зменшилась майже на 70 відсотків. Схильність до динамічного розвитку, нарощування вертикальних структур, ієрархії допомогла їм досягти високого рівня самостійності у вирішенні доктринальних, організаційних питань та проблем матеріального забезпечення [18, с. 154].

Деяка інша ситуація спостерігається у Церкві Христовій, яка щорічно запрошувала велику кількість американських проповідників, і їх число у 2000 р. порівняно з 1994 р. зменшилось тільки на 27,5 відсотків. Це пов'язано зі структурними особливостями церкви, відсутністю центрів, у тому числі міжнародних, а також з тим, що громади Церкви залишались невеликими за чисельністю і порівняно слабкими як в організаційному, так і в матеріальному відношеннях.

У той же час з'явилась тенденція до розширення міжнародних зв'язків традиційних протестантських церков – євангельських

християн-баптистів та християн віри євангельської, що пояснюється суспільною розгерметизацією цих течій у пострадянський період. Серед основних форм співробітництва з зарубіжними та міжнародними релігійними організаціями найпоширенішою для протестантських церков стало здійснення спільних місіонерсько-євангелізаційних заходів, як локальних, тобто в межах однієї громади (Церква Христа), так і широкомасштабних, що особливо характерно для Церков Повного Євангелія, які щороку проводять конференції, семінари з запрошенням іноземних проповідників (У. Екмана, К.Г. Северина, О. Ледяєва), а також для церков ЄХБ. Активність іноземців у сфері місіонерсько-євангелізаційної діяльності упродовж 1990-х рр. – на початку XXI століття, хоча й залишалась найвищою серед інших інтересів, поступово спадала, поступаючись місцем обміну досвідом. Заходи з надання гуманітарної допомоги перебували серед вагомих цілей приїзду іноземних релігійних діячів [18, с. 125].

За даними Державного комітету України у справах релігій, кількість іноземців, які в'їжджали в Україну по лінії церкви у досліджуваній період, загалом значно перевищила кількість тих, хто відвідав інші країни з метою участі у релігійних заходах, хоча поїздки українських віруючих за кордон на навчання, для участі у євангелізаційних проєктах тощо практикувались також доволі активно [12, с. 25–31].

Міжнародні контакти протестантських церков підкріплювались існуванням численної діаспори, яка упродовж 1990-х рр. – на початку XX ст. поповнилась сотнями українських віруючих, особливо у США та країнах західної Європи. Не зважаючи на відсутність загальних і повних даних щодо еміграції віруючих євангельських конфесій даного періоду, є підстави вважати, що її масштаби різко зросли, оскільки вони почали викликати занепокоєння керівництва об'єднань євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської-п'ятидесятників [5, с. 19–23].

Важливим для міжконфесійної злагоди і стабільності в Україні залишається питання взаємин між протестантськими конфесіями і православними, що вважаються традиційними церквами і є найчисельнішими в країні.

У результаті опитування вітчизняних експертів з проблеми міжконфесійних взаємин – працівників відділів у справах релігій облас-

них державних адміністрацій та науковців, проведеного у листопаді 1998 р., відносини між традиційними і нетрадиційними релігіями в Україні (до останніх віднесені і досліджувані протестантські конфесії, крім євангельських християн-баптистів) визнані здебільшого як ворожі (80 відсотків), або конкурентні (32 відсотки) [20, с. 262]. Безперечно, саме так сприймалась і оцінювалась ситуація більшістю православних, а тому їй було легко екстраполювати на інші категорії суспільства. У серпні 1998 р. мали місце конфліктні ситуації на релігійному ґрунті між прибічниками православних церков та харизматичними віруючими під час масових заходів [22, с. 29]. Значний внесок у зростання конфліктогенності та напруги у релігійному середовищі упродовж 1990-х рр. зробили регулярні звернення і заклики православних ієрархів до органів влади силовими методами обмежити розвиток протестантизму, особливо в його нових формах, вимоги заборонити євангельські місійні проекти [23, с. 24].

Попри те є очевидним, що в середовищі протестантських віруючих не набули поширення фанатизм та ворожі настрої у ставленні до історичної української церкви, як і до більшості інших християнських конфесій, хоча факти прямого співробітництва в цей період траплялись доволі рідко і мали переважно загальнонаціональний характер [8].

Втім доволі вагомим проявом такого співробітництва стало утворення у 1991 р. і діяльність Українського Біблійного Товариства (УБТ), до якого увійшли практично всі найбільші християнські церкви країни. Товариство з самого початку заснування і до кінця 1990-х очолювали протестантські керівники: Я. Духонченко – старший пресвітер Союзу євангельських християн-баптистів України – до 1993 р., М. Мельник – єпископ Всеукраїнського Союзу церков християн віри євангельської п'ятидесятників – до 2000 р. та А. Глуховський – заступник старшого пастора Союзу вільних церков християн віри євангельської України.

Функції, що здійснювали лідери протестантських церков в УБТ, мали майже виключно адміністративний характер і полягали у організації видавництва Біблії та духовної літератури за кордоном, її ввіз в Україну та розповсюдження. Новий, четвертий переклад Біблії українською мовою здійснювали служителі Української Греко-Католицької Церкви [6, с. 52–56].

Той факт, що саме протестанти, а не представники тих церков, яким належить чисельна перевага в країні, очолювали цю організацію упродовж початкового і доволі тривалого періоду, вказує, насамперед, на практично повне співпадання завдань Українського Біблійного Товариства з головними цілями євангельських церков, які не пов'язані з набуттям суспільно-політичних важелів.

Наприкінці 1990-х рр. – на початку XXI ст. поглибилася тенденція до зміцнення контактів баптистських та п'ятидесятницьких течій між собою. Свобода проявляти свою індивідуальність сприяла задоволенню потреби в самовизначенні релігійних спільнот і разом з тим актуалізувала в них бажання об'єднувати зусилля для реалізації спільних завдань.

Незважаючи на тривалий період організаційного розмежування між головними баптистськими об'єднаннями в Україні, на Другому всеукраїнському конгресі євангельських християн-баптистів у вересні 2000 р. була проголошена духовна єдність Всеукраїнського союзу об'єднань ЄХБ з іншими союзами євангельських християн-баптистів в Україні, а особливо з Братством незалежних церков та місій ЄХБ України, голова якого М.К. Величко наголосив «на відкритості церков свого союзу в налагодженні стосунків та спільної праці з іншими євангельсько-баптистськими церквами» [2, с. 75].

Виразна тенденція до взаємної координації і об'єднання зусиль між харизматичними об'єднаннями була зв'язана з необхідністю налагодження кращих взаємин з владою. Зустріч представників Державного комітету у справах релігій України з керівниками найбільших харизматичних об'єднань – єпископом Духовного Центру незалежних церков Повного Євангелія України Л. Падуном, президентом Об'єднання Харизматичних церков України А. Гаврилюком та єпископом Об'єднаної церкви Живого Бога С. Балюком у січні 1999 р. виявила деякі проблеми цих взаємин. Учасники зустрічі обговорювали питання про входження повноєвангельських союзів до Всеукраїнської Ради Церков, а також щодо запрошення іноземних служителів та реєстрації гуманітарної допомоги [7].

Очевидно, це до деякої міри сприяло посиленню об'єднаних настроїв у лідерів харизматичних церков. Так, у січні 1999 р., на спільній зустрічі ними розглядалась можливість заснування Все-

українського Союзу християнських церков Повного Євангелія України, у який повинні були увійти ці три вже існуючі об'єднання громад, зберігаючи при цьому власну структуру та органи управління. Мета надоб'єднання – консолідація релігійних спільнот для представництва та захисту інтересів у стосунках з державою та у Раді Церков [7]. Проте проект створення такого союзу не вдалося реалізувати. Конференція повноевангельських церков України, що відбулася у травні 1999 р. у Києві, як повідомила газета «Слово Життя», часопис Духовного центру незалежних церков Повного Євангелія України, «виявила потреби пастирів у сфері взаємовідносин, сприяла налагодженню дружніх зв'язків і дала можливість ширше і даліше подивитись на перспективи розвитку єдності та співробітництва...» [31].

Практика міжденомінаційних конференцій і зустрічей виявилася перспективною. Ці тенденції особливо позначилися у першому десятилітті XXI століття. Усе починалося з того, що 17 липня 2000 р. у Києві в такій зустрічі взяли участь представники дев'яти об'єднань церков «хрещених Духом Святим», а саме – ВСЦХВЄП (М. Паночко), Союзу Вільних Церков християн євангельської віри (В. Райчинець, В. Глуховський), Об'єднання Незалежних Харизматичних Християнських Церков України (А. Гаврилюк), Об'єднаних Церков християн віри євангельської п'ятидесятників України (Г. Бабій), Духовного Центру «Нове покоління» християнських церков України (С. Яковлев), Союзу «Церква Божа України» (О. Демидович), Об'єднання «Церква Божа в пророцтвах» (В. Вознюк), Української Християнської Євангельської Церкви (Л. Падун) та Об'єднаної Християнської Євангельської Церкви Живого Бога (С. Балюк) [18, с. 97–99]. Пропозиція, висунута на зустрічі єпископом О. Демидовичем, передбачала підписання документа, що регламентував би стосунки між всіма п'ятидесятницькими об'єднаннями України, сприяв взаєморозумінню і співпраці [11].

Висунутий проект фактично констатував ті проблеми, які проявились у відносинах між цими, здавалося б, спорідненими течіями. Його осмислення і обговорення, не залежно від того, які наслідки воно матиме, об'єктивно сприяє консолідації між ними. Таким чином, серйозність інтеграційних намірів п'ятидесятницьких лідерів

стала запорукою їхньої активної діяльності у цьому напрямку у подальші роки.

Динаміка розвитку українських протестантських об'єднань після розпаду СРСР була практично найвищою серед інших конфесій в Україні. Проте ми не підтримуємо позиції тих дослідників, які стверджують, що протестантські об'єднання України саме упродовж 1990-х рр. проходили трансформаційний етап від стану деномінації до церкви. Церковні структури євангельських християн-баптистів і п'ятидесятників, які у тоталітарну епоху штучно деформувалися, змогли функціонувати у нормальному режимі. Єдине, що суттєво змінилося – це ступінь міжконфесійної взаємодії і рівень міжнародних зв'язків в українських протестантів. Таким чином, упродовж 1990-х рр. – на початку ХХІ ст. українські протестантські церкви почали стрімко позбуватися штучно нав'язаних попередньою атеїстичною владою тоталітарних традицій, закладаючи основи для формування у майбутньому в Україні громадянського суспільства і громадянської релігії.

1. Бабій М. Правові аспекти місіонерської діяльності в Україні / М. Бабій // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. — К. : Інститут філософії НАН України, 1999. — С. 111–115.
2. Баптизм в світі й Україні // Релігійна панорама. — 2001. — № 2(6). — С. 75.
3. Белікова Н. Ю. Релігійні конфесії України наприкінці 80-х – у 90-ті рр. ХХ ст. : автореф. дис.... канд. іст. наук : спеціальність – 07.00.01 / Н. Ю. Беліков ; ДонНУ. — Донецьк, 2001. — 20 с.
4. Біддул Говард Л. Нетрадиційна релігійна та місіонерська діяльність у пострадянських державах / Біддул Говард Л. // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. — К. : Інститут філософії НАН України, 1999. — С. 92–99.
5. Бондаренко В. Церква й українське суспільство: на новому етапі / В. Бондаренко, В. Єленський // Людина і світ. — 1992. — № 3. — С.19–23.
6. Васьковський В. Розвиток релігійної мережі в Україні: 2000 рік / В. Васьковський // Національна безпека і оборона. — 2001. — № 3. — С. 52–56.
7. Гаврилюк А. Встреча представителей Госкомрелигий и объединений полнеевангельских церквей / А. Гаврилюк // Христианский мир. — Независимая газета. — 1999.— № 2, янв.

12. Релігія в Українській державі

8. Гавриш О. Украинское христианство: больше общего, чем различного / О. Гавриш // Зеркало недели : международный общественно-политический еженедельник. — 2002. — № 32 (407), 24–30 авг.
9. Єленський В. Протестантизм у ХХ столітті: тенденції змін / В. Єленський // Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні. — К. : Гнозис, 2001. — С. 196–202.
10. Закович М. Релігійна і релігієзнавча освіта в Україні / М. Закович, А. Колодний // Релігійна свобода: підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. — К. : Інститут філософії НАНУ, 1998. — С. 82–86.
11. Звернення до Євангельських Церков України // Сходи : українська християнська газета. — 2000. — № 8 (13), серп.
12. Інформаційний звіт Державного Комітету України у справах релігій за 1998 рік «Про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин в Україні». У Державному Комітеті України у справах релігій. Офіційний вісник // Людина і світ. — 1999. — № 2. — С. 25–31.
13. Калашник П. Всеукраїнська Рада церков і релігійних організацій, її місце і роль в розвитку державно-церковних відносин / П. Калашник // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні. — К. : «ВіП», 2001. — С. 187–197.
14. Климов В. Формування і реалізація української моделі державно-церковних відносин / В. Климов // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. — К. : Інститут філософії НАНУ, 1999. — С. 79–84.
15. Любашенко В. Протестантизм в контексті релігійного життя України / В. Любашенко // Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні. — К. : Гнозис, 2001. — С. 202–208.
16. Надтока Г. Активізація діяльності релігійних організацій в контексті побудови громадянського суспільства в Україні / Г. Надтока // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. — К. : Інститут філософії НАНУ, 1999. — С. 99–105.
17. Назаркіна О. Співробітництво протестантських церков Донецької області з зарубіжними релігійними організаціями у 90-х роках ХХ століття / О. Назаркіна // Історичні і політологічні дослідження. — 2001. — № 3 (7). — С. 69–73.
18. Назаркіна О. І. Протестантські конфесії України в 90-ті роки ХХ ст.: баптистські та п'ятидесятницькі течії : дис. ... канд. іст. наук / О. І. Назаркіна. — Донецьк, 2003. — 202 с.
19. Назаркіна О. І. Теоретико-методологічні основи дослідження сучасних протестантських церков в Україні / О. І. Назаркіна // Історичні та політологічні дослідження. — 2001. — № 4 (8). — С. 171–178.
20. Новая книга по истории баптизма // Богомыслие. — 1999. — Вып. 8. — С. 262.

21. Про міжнародну діяльність релігійних організацій України. У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник // Людина і світ. — 1997. — № 9. — С. 26–29.
22. Релігія і церква в Україні: серпень. Моніторинг. У Державному комітеті у справах релігій. Офіційний вісник // Людина і світ. — 1998. — № 5/6. — С. 29.
23. Релігія і церква в Україні: червень. Моніторинг. У Державному Комітеті України у справах релігій. Офіційний вісник // Людина і світ. — 1999. — № 7. — С. 24.
24. Решетников Ю. Обзор истории евангельско–баптистского братства в Украине / Ю. Решетников, С. Санников. — Одесса : «Богомыслие», 2000. — 246 с.
25. Свистунов С. Фактори неохристиянського буму в Україні / С. Свистунов // Новітні релігії в сучасній Україні. — К. : VIP, 2000. — С. 98–111.
26. Сьомін С. Двоїста сутність евангелізації. З історії місіонерського руху / С. Сьомін // Людина і світ. — 2002. — № 4. — С. 40–45.
27. Уткін О. Соціально-політична стабільність у регіоні : етнополітичні та міжконфесійні чинники / О. Уткін. — К. : НІСД, 1998. — 132 с.
28. Филипович Л. Поширення нових релігій в Україні: примха часу чи закономірність? / Л. Филипович // Вісник Національної академії наук України. — 1998. — № 5/6. — С. 84–95.
29. Шуба О. Етноконфесійні аспекти сучасного релігійного руху в Україні / О. Шуба // Новітні релігії в сучасній Україні. — К. : VIP, 2000. — С. 62–70.
30. Яроцький П. Протестантизм в Україні: динаміка його розвитку в умовах свободи совісті / П. Яроцький // Релігійна свобода: підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. — К. : Інститут філософії НАНУ, 1998. — С. 53–55.
31. «23–29 марта пост за судьбу Украины» // Путь к жизни : газета христианской церкви «Слово Жизни» г. Красный Луч. — 1998. — № 5 (22), апр.